

Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Lületaşının Seyahatnamelerdeki Yeri*

The Place of Meerschaum in Travelogues as Intangible Cultural Heritage

Aysel KAYA**

**Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Yunus Emre Kampüsü, 26470, Tepebaşı, Eskişehir.

ORCID: 0000-0002-1296-1074

E-posta: aysely@anadolu.edu.tr

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 23 Nisan 2023

Birinci düzeltme: 2 Temmuz 2023

İkinci düzeltme: 28 Temmuz 2023

Kabul: 13 Ağustos 2023

Anahtar sözcükler: Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM), Lületaşı, Seyahatname, Turist rehberi, Eskişehir.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 23 April 2023

Resubmitted: 2 July 2023

Resubmitted: 28 July 2023

Accepted: 13 August 2023

Key words: Intangible cultural heritage (ICH), Meerschaum, Travelogue, Tour guide, Eskişehir.

ÖZ

Bu çalışmada somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) olarak lületaşı işlemeçiliğinin tarihi araştırılmıştır. Bu amaçla 1833-1963 yılları arasında yazılan Almanca, İngilizce ve Türkçe dillerindeki 34 seyahatnameye ulaşılmıştır. Nitel yöntemin benimsendiği çalışmanın verileri seyahatnameler ile ulusal ve uluslararası alanyazındaki ikincil kaynakların incelenmesiyle elde edilmiştir. Verilere, nitel analiz programı MAXQDA yardımıyla tündengimsel tematik analiz yapılmıştır. Bu bağlamda 161 kod çıkarılmış ve kodlar "nitelikleri", "işlenmesi", "işletmeciliği ve pazarlanması" ile "kullanım alanları" şeklinde dört tema altında toplanmıştır. Çalışmanın sonucunda lületaşının hidratlı silisli magnezyumdan oluşan bir maden olduğu, en kaliteli lületaşı yataklarının Eskişehir'de bulunduğu, ocakların ilkel bir biçimde işletildiği, lületaşının ham olarak Viyana'ya götürüldüğü, orada işlenip satıldığı, pipo başlığı, puro ve sigara ağızlığı yapımında kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu çalışma, genelde şehir turizmde önemli olan bir turistik ürünün, özelde ise SOKÜM olarak lületaşının tarihi için kaynak olması ve turist rehberlerinin bu konudaki anlatımlarını zenginleştirmede katkı sağlaması bakımından önemlidir.

ABSTRACT

This study explores the history of meerschaum carving as an intangible cultural heritage. Data were collected from 34 travelogues written in German, English, and Turkish between 1833- 1963. The study employed a qualitative method, and the data were obtained by examining the travelogues and secondary sources in national and international literature. Deductive thematic analysis was applied using the MAXQDA qualitative analysis program and a total of 161 codes were grouped under four themes such as "qualities", "processing," "management and marketing," and "areas of use." The study reports that meerschaum is a hydrated siliceous magnesium mineral and the highest quality meerschaum deposits are found in Eskişehir where the mines are operated in a primitive manner. The raw meerschaum is transported to Vienna, where it is processed and sold for use in pipe heads, cigar and cigarette mouthpieces. This study is significant as the findings offer a source for the history of meerschaum as a tourist product as per its critical role for the city tourism. The study also contributes to the tour guiding practices as per its extension of narratives on that issue as an intangible cultural heritage.

GİRİŞ

Lületaşı, sabuntaşı grubundan bir maden olup hafif, yumuşak ve opaktır (Kaya 2021). Arkeolojik çalışmalar, lületaşı ya da buna benzer niteliklere sahip taşların Erken Bronz Çağı'ndan bu yana bilindiğini, 5000 yıl öncesinde insan eliyle biçimlendirildiğini ortaya koymaktadır (Eskişehir

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2009). Avusturya, Bosna, Eğriboz (Yunanistan), İspanya, Kenya, Kırım, Madagaskar, Moravya (Çekya), Sisam (Albek 1991; Gümüşsoy 2013), Meksika, Somali ve Tanzanya'da (Taşlıgil ve Şahin 2011) lületaşı rezervleri olduğu halde dünyada en iyi kalitede lületaşının çıkarıldığı yer Eskişehir'dir.

Lületaşı yerelde Eskişehir taşı, patal, denizköpüğü ve aktaş olarak bilinirken Latince Sepiolite şeklinde adlandırılmaktadır (Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2009). Almanca ve İngiliz-

* Bu makale, MTCON'21'de "History of Meerschaum as a Tourism Product" adıyla sunularak özet olarak yayımlanan bildiriden geliştirilmiştir.

ce yazılmış kaynaklarda ise Almanca deniz köpüğü anlamına gelen “Meerschaum” ya da “Viyana taşı” olarak karşımıza çıkmaktadır. 1892 yılında Berlin-Bağdat demiryolunun yapımı vesilesiyle Alman ve Avusturyalı mühendisler Eskişehir’e gelerek buraya yerleşmiş ve seyyahların da ilgisi Eskişehir’e ve lületaşına yönelmiştir (Yılmaz ve Yetgin 2018; Kaya 2021). Lületaş üretiminin ve ticaretinin detaylarının yer aldığı Grunzel’in seyahatnamesinden Eskişehir’de hammadde olarak çıkarılan madenin asıl katma değere sahip bir ürüne Avusturya’da dönüştüğü ve bu nedenle lületaşının Almanca ve İngilizce kaynaklarda Almanca ismiyle (Meerschaum) tanındığı anlaşılmaktadır (Grunzel 1897’den aktaran Kaya 2021).

Şehir turizmiyle öne çıkan Eskişehir’de lületaş önemli bir turistik üründür. Eskişehir’de Kurşunlu Cami ve Külliyesi içinde, Lületaş Müzesi ve Lületaş El Sanatları Çarşısı bulunmaktadır. Ayrıca Eskişehir Sanayi Odası’nın başvurusu sonucunda lületaş Türk Patent Enstitüsü’nden 07.01.1999 tarihinde Coğrafi İşaret Tescil Belgesi almıştır. Belgede Eskişehir lületaşının ayırt edici fiziksel ve teknik özellikleri; hafif ve gözenekli yapısı, emicilik özelliği, ateşe dayanıklı oluşu, yere düştüğünde kırılmaması ve suda kolay dağılması şeklinde sıralanmıştır (Türk Patent Enstitüsü 1999). Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009 SOKÜM çalışmaları arasına lületaş işlemeciliğini almış ve unsurun geliştirilmesine yönelik koruma önlemleri önermiştir (Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2009).

SOKÜM bileşenleri olarak el sanatları, folklorik öğeler, kurtuluş günleri, törenler ve halk dansları gibi birtakım ritüeller turistler tarafından deneyimlenerek turistik bir ürüne dönüşmektedir. Bu ürünler bazı durumlarda yalnızca ait olduğu destinasyona katma değer sağlamak amacıyla hediye eşya olarak satılmakta ve basitleştirilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. SOKÜM değerlerinin tespit edilerek envanterinin çıkarılması ve geleceğe aktarılması, turistik ürünlerin “yerel olanı yerinde görme” gibi bir motivasyon kaynağına dönüşmesine vesile olmaktadır (Kalyoncu Yolaçan 2022). Böylece SO-

KÜM değerlerinin yaşatılması, korunması ve devamlılığı, kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle sağlanmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada Eskişehir için önemli bir mirasın seyahatnamelerdeki yerini araştırmak ve elde edilen bilgilerle şehir turizminde hizmet veren turist rehberlerinin anlatımlarını zenginleştirmede kaynak oluşturmak amaçlanmıştır. İncelenen 34 seyahatnameden yola çıkılarak lületaş ile ilgili turist rehberliği anlatılarına kaynak oluşturabilecek bilgiler elde edilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Lületaşının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Eskişehir’de yapılan kazılarda önce Demircihüyük’te lületaşından yapılmış dikdörtgen prizma biçiminde küçük bir mühür, daha sonra Çavlum’da Orta Tunç Çağı Nekropolü’nde sekiz yaşında bir çocuğa ait bir mühür bulunmuştur (Bilgen 2006). Lületaş hem malzeme bilimi açısından hem de el sanatı olarak farklı disiplinlerdeki çalışmalara konu edilmiştir.

Alanyazındaki ilgili çalışmalar; lületaşının içeriği, çıkarılması, işlenmesi ve ticareti hakkında genel bilgilerin yanı sıra tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır (Banger 2008; Taşlıgil ve Şahin 2011; Gümüşsoy 2013; Algan 2015; Yılmaz ve Yetgin 2018; Kaya 2021). Gümüşsoy (2013) lületaş madeninin 1830-1914 yılları arasında geçirdiği süreci arşiv belgeleri üzerinden incelemiştir. Çalışmasında özellikle maden işletmeciliği ve Viyana’ya yapılan ham lületaş ihracatına yönelik tespitlerde bulunmuştur. Yılmaz ve Yetgin (2018) seyahatnamelerde Osmanlı Devleti’nin son 30 yılındaki Eskişehir’i (1892-1922) araştırmışlar ve seyyahların Eskişehir’e geliş amaçları arasında lületaş ticaretinin olduğunu tespit etmişlerdir. Koylu (2008) 20. yüzyılın başlarındaki Eskişehir’in tarihini araştırdığı çalışmasında lületaşına da yer vermiştir. Taşlıgil ve Şahin (2011) lületaşının doğal ve kültürel özelliklerini araştırmış; Algan (2015) ise çalışmasında lületaşının kısa bir tarihine değinmiştir. Taşkın vd. (2020) Eskişehir destinasyon markasının geliştirilmesinde lületaşını değerlendirmiş ve lületaş ile ilgili her türlü aktivitenin kayıt altına alınmasını ve programlanma-

sını önermişlerdir. Kaya (2021) Almanca seyahatnamelerde Osmanlı şehirlerini anlattığı kitabında Eskişehir'i de ele almıştır. Yedi seyahatnameden elde ettiği veriler, 1850-1912 yılları arasında lületaşının Eskişehir'in önemli bir ekonomik unsuru olduğunu göstermiştir.

Clarke (1834), Kırım'da lületaşı pipo imalatını ele aldığı makalesinde lületaşının çıkarılmasından ihracatına kadar geçen süreci anlatmıştır. Çalışmasında lületaşının Anadolu'da Konya yakınlarında bir yerde kazıldığını belirtmiştir. Leitmeier (1915), Avusturya'nın Steiermark eyaletine bağlı Krauthath'ta lületaşının varlığını araştırmıştır. 1913 yazının sonlarında, Steiermark manyezit fabrikaları tarafından yeni kazılmış bir tünelden çıkarılan bilinmeyen madenin lületaşı olduğunu tespit etmiştir. Metalurji, malzeme ve maden programları ile eğitim veren Avusturya Loeben Üniversitesi'nden Petrascheck (1963) Eskişehir civarındaki lületaşı yataklarını araştırmıştır.

Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün 2009 yılındaki somut olmayan kültürel miras çalışmaları arasında lületaşı işlemeciliği de vardır (Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2009). Turist rehberleri için şehir turu önerileri arasında lületaşı, hediyelik eşya olarak önerilen başlıca ürünler arasındadır (Kavak 2021). Lületaşı işlemeciliği Eskişehir'in ekonomik bir unsuru olduğu gibi aynı zamanda geleneksel el sanatıdır. Bu bağlamda lületaşını el sanatları bakımından inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Koçkar (1997; 1999) Eskişehir'deki yöresel el sanatları ve halkbilim ürünü olarak lületaşı işlemeciliğinin önemini vurgulayan çalışmalar yapmıştır. Köşker ve Karacaoğlu (2019) lületaşının ve lületaşı işlemeciliği sanatının yaşatılmasının ve sürdürülebilirliğinin turizm açısından önemine dikkat çekmeyi amaçlayan bir araştırma yapmıştır. Sekiz lületaşı ustası ile görüşme yaptıkları araştırmada, günümüzde lületaşı ustalarının sayısının az olduğunu, genç kuşağın bu sanatı öğrenmek için istekli olmadığını bulmuşlardır. Mokrane ve Halaç (2022) Anadolu Üniversitesi'ndeki uluslararası öğrencilerin Eskişehir'in kültürel miraslarına ait farkındalık düzeylerini inceledikleri çalışmalarda

rında el sanatlarından en çok lületaşı işlemeciliğinin izlendiği bulgusuna ulaşmışlardır.

Lületaşı lisansüstü çalışmalara da konu olmuştur. Sosyal bilimler alanında yazılan tezler incelendiğinde lületaşı sektörünün ekonomik analizinin (Tekin 1972), Eskişehir il merkezinde lületaşından üretilen takı örneklerinin (Erkaplan 2000), 19.yüzyılda Avrupa'nın Eskişehir'deki lületaşı sanayisine olan ilgisinin (Yerçil 2004) ve destinasyon markası geliştirmede lületaşı işlemeciliğinin (Bilgiç 2019) araştırıldığı görülmektedir. Dudaş (2010) eğitim bilimleri alanında, Akburu (2019) ise güzel sanatlar alanında lületaşı işlemeciliğini ve sanatını konu alan yüksek lisans çalışması yapmışlardır. Fen bilimleri alanında Korkmaz (1987) doğal ve preslenmiş lületaşının bazı fiziksel özelliklerini karşılaştıran, Işık (2011) ise Türkmenokat-Karatepe bölgesindeki lületaşının jeolojisi, mineralojisi, karakterizasyonu ve kullanım alanlarını araştıran yüksek lisans tezlerini tamamlamışlardır. Karabağlı (2001) tıpta uzmanlık tezinde, lületaşının yaralarda pansuman malzemesi olarak kullanımını konu almıştır.

Ulusal alanyazındaki çalışmalar Eskişehir üzerinde yoğunlaşsa da uluslararası yazılı kaynaklarda lületaşıyla ilgili farklı eserler bulunmaktadır. Örnek olarak pipo malzemesi olması sebebiyle lületaşının romanlarda da yer aldığı görülmektedir. Henry Willard French (1880) "Köpük Kale veya Lületaşının Mirasçısı: Bir Rus Hikayesi" adlı eserinde Rusya'daki bir kaleyi lületaşına benzetmiştir. Eserde beyaz bir şato olan Köpük Kalesi'nin ihtişamını;

Adını ister manzarasından, kulelerinden, uzaklardaki denizden, ister bu kulelerin inşa edildiği beyaz kumtaşından almış olsun, lületaşı (deniz köpüğü) burası için kullanılabilecek tek isimdi

şeklinde anlatmıştır. Binbaşı Constantine Wolzon ve yanındakilerin damarlarındaki Alman kanından dolayı bu kaleye lületaşı adını verdikleri belirtilmiştir. Murray (1882) "Eski Bir Lületaşı" adlı eserinde lületaşından pipo yapan Antoletti adlı İtalyan genç bir heykeltıraş ile gelişen dostluğunu anlatmaktadır. Murray (1891) "Taşrada Bir Gün" adlı eserinde Brown Smith adlı şair

kahramanını, ağzında sürekli lületaşından bir pipo ile betimlemiştir. Ayrıca lületaşından yapılan pipoların yaygın olarak kullanıldığı dönemlerde, tıp dergilerinde de lületaşı raporlarına rastlanmaktadır. Londra Medikal Kayıt Birliği 18 Aralık 1858'de lületaşı pipolarına yaptığı bir denetimden söz etmektedir. Şehirdeki birkaç noktadan aldıkları pipolar üzerinde yaptıkları incelemede bazılarının suni ultramarin, bakır arseniti ve kurşun kromatı gibi zararlı maddeleri içerdiğini tespit etmişler ve bunu rapor halinde yayınlamışlardır (The London Medical Registration Association 1858).

Ulusal ve uluslararası alanyazın çalışmalarında da görüldüğü üzere lületaşı çok disiplinli bakış açısı gerektiren kritik bir konudur. Turist rehberlerinin lületaşı konusunda bütüncül ve kapsamlı bilgi edinmesine olanak tanınması, bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı somut olmayan kültürel miras olarak lületaşı işlemeciliğinin tarihini araştırmaktır. Bir diğer amacı ise elde edilen bilgilerle şehir turizminde hizmet veren turist rehberlerinin anlatımlarını zenginleştirmede kaynak oluşturmaktır. Araştırma belge incelemesi deseni ile yürütülmüştür. Belge incelemesi hem basılı hem de elektronik belgelerin incelenmesi veya değerlendirilmesine yönelik sistematik bir prosedürdür (Bowen 2009). Patton'a (2014) göre arşiv belgeleri ve seyahatnameler gibi geçmişte tutulan kayıtlar, yazılı belgeler ve eserler materyal kültürü olarak araştırmacılara zengin bir veri kaynağı sunmaktadır. Yılmaz (2018) turist rehberlerinin anlatımlarının zenginleştirilmesinde seyahatnamelerin kullanılmasını incelediği çalışmasında rehberlerin bilgi aktarıcı rolüne vurgu yaparak birinci elden kaynağa dayalı yapılan anlatımların ilgi ve merak uyandıracaklarını, güven sağlayacaklarını, farklılık yaratacaklarını, anlatımı zenginleştireceklerini, kalıcı kılacaklarını, turist rehberlerinin anlatımlarına referans olacağını, turistlerin destinasyona duygusal açıdan bağlanmasını sağlayacaklarını ve memnuniyet düzeyinin artacağını tespit etmiştir. Bu bağlamda nitel yön-

temin benimsendiği bu çalışmanın verileri, 1833-1963 yılları arasında yazılan Almanca, İngilizce ve Türkçe dillerindeki 34 seyahatname ile ulusal ve uluslararası alanyazındaki ikincil kaynakların incelenmesiyle elde edilmiştir (Tablo 1).

Nitel metinlerin sistematik olarak değerlendirilmesinde ve yorumlamasında bir nitel analiz programından yardım alınarak verilerin tüm-dengelsel tematik analizi yapılmıştır. Tematik analiz, araştırmacının bir veri setindeki anlamları ve deneyimleri görmesini ve anlamlandırmasını sağlayan bir analiz tekniğidir (Braun ve Clarke 2006; Toker 2022). Kategorize edilebilecek bir veri kümesindeki tüm örnekleri bir araya getirerek verilerdeki ortak noktaların incelenmesi, tematik analizin önemli bir özelliğidir (Toker 2022). Bu noktadan hareketle Tablo 1'de verilen seyahatnameler ve bazı bilimsel raporlar MAXQDA programına yüklenmiş ve bu belgelerde lületaşına ilişkin kodlar aranmıştır. Bu bağlamda 161 kod çıkarılmıştır. Kodlar lületaşının (1) "nitelikleri", (2) "işlenmesi", (3) "işletmeciliği ve pazarlanması" ile (4) "kullanım alanları" şeklinde dört tema altında toplanmıştır (Tablo 2). Bulgular, doğrudan alınan örnek ifadelerin ve ilgili kategorinin kaç seyahatnamede kullanıldığının yer aldığı tablolar şeklinde verilmiştir.

Temalar ve kategoriler oluşturulurken turizm ve nitel araştırma yöntemi alanındaki üç uzmandan görüş alınmıştır. Creswell'e (2018) göre kodlayıcılar arasında görüş birliğinin sağlanması, nitel araştırmalarda güvenilirliği sağlayan unsurdur. Nitel araştırmalarda geçerliliği ve güvenilirliği sağlamak için Lincoln ve Guba (1985) güvenilirlik, tutarlılık, aktarılabirlik ve onaylanabilir niteliklerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada veri kaynakları olan seyahatnamelerin orijinallerine ulaşarak güvenilirlik, kodlamalarda uzman görüşü alarak ve bulguları alanyazınla destekleyerek tutarlılık sağlanmıştır. Ayrıca seyahatnamelerden doğrudan alıntılar yapılarak ve kaynak gösterilerek aktarılabirliği sağlanmıştır. Yanlılığı azaltmak için ise kodlamalarda yazar dışında iki turizm akademisyeninden görüş alınmış ve bu şekilde onaylanabilirlik ölçütü yerine getirilmiştir (Arslan 2022).

Tablo 1. İncelenen Seyahatnamelere İlişkin Bilgiler

<i>Seyahat/ Yayın Yılı</i>	<i>Seyahin adı</i>	<i>Eserin adı</i>
1833-1843	Charles Texier	Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)
1850-1858 (1925)	Andreas David Mordtmann	Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859) von A.D. Mordtmann
1858	Heinrich Barth	Heinrich Barth Seyahatnamesi: Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk 1858
1858	The London Medical Registration Association	Meerschaum-Washed pipes-Are they injurious?
1861-1904	Petr Mateev	Osmanlı Topraklarından Anılar (1861-1904)
1866	The Scientific American	Meerschaum and Amber
1876	G. Max Raufer	Die Meerschaum- und Bernsteinwaaren-Fabrikation
1882	David Christie Murray	An Old Meerschaum
1889	Walther von Diest	Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus
1890	Vital Cuinet	La Turquie d'Asie, geographie administrative statistique descriptive et raisonne de chaque province de l'Asie-Mineure
1890	Edmund Naumann	Die Grundlinien Anatoliens und Centralasiens
1891	Henry C. Barkley	A Ride Through Asia 1inör and Armenia
1892	Friedrich Dernburg	Niebuhr's Reisebeschreibung
1892	Friedrich Dernburg	Auf Deutscher Bahn in Kleinasien
1896	Stefan von Kotze	Im europäischen Hinterhaus – Reiseskizzen aus dem Orient
1896	Alfred Körte	Anatolische Skizzen
1897	Joseph Grunzel	Die wirtschaftlichen Verhältnisse Kleinasiens
1899	Roman Oberhummer- Heinrich Zimmerer	Durch Syrien und Kleinasien: Reiseschilderungen und Studien
1904	Rudolf Fitzner	Aus Kleinasien Und Syrien
1905	Karl Baedeker	Konstantinopel und Kleinasien
1906	Dorothea Fogy	Serpentin, Meerschaum und Gymnit
1909	Edward Vincent Heward	St nicotine or the peace pipe
1909	David Fraser	The Short Cut To India: The Record of a Journey Along the Route of The Baghdad Railway
1912	Richard von und zu Eisenstein	Reise nach Konstantinopel, Kleinasien, Rumanien, Bulgarien und Serbien
1913	Belá Horváth	Anadolu 1913
1914	Adolf Grabowsky	Kleinasien und Deutschland, anatolische Fahrten und deutsche Gedanken
1914	Helen McAfee	An Anatolian Journey
1915	Hans Leitmeier	Der Meerschaum von Kraubath in Steiermark
1921	Mary A. Poyntner	When Turkey Was Turkey: In and Around Constantinople
1925	Betty Cunliffe-Owen	Thro' The Gates of Memory: (From the Bosphorus to Baghdad)
1928	Richard Hartmann	Im neuen Anatolien; Reiseeindrücke. 1881-1965
1930	Hugo Reineke	Die Meerschaum-Industrie
1934	Alice V. Petar	United States Bureau of Mines Information Circular Meerschaum
1963	Walther E. Petrascheck	Eskişehir Civarındaki Lületaşı Yatakları

Tablo 2. Seyahatnamelerden Elde Edilen Temalar, Kategoriler ve Sıklıkları

<i>Temalar ve Kategoriler</i>	<i>Sıklık</i>
<i>Lületaşının Niteliksel Özellikleri</i>	
İçeriği	9
Boyutu-Dokusu	8
Rengi	3
<i>Lületaşının İşlenmesi</i>	
Lületaşı ocakları	16
Çıkarılması	13
İşçiler	11
Sınıflandırılması	7
Depolama-Kurutma	5
<i>Lületaşının İşletmeciliği ve Pazarlanması</i>	
Eskişehir	28
İhracatı	23
Satıcı Kişi/Firma	14
Viyana/Avusturya	9
Vergi	2
<i>Lületaşının Kullanım Alanları</i>	
Pipo başlığı	5
Sigara ağızlığı	5
Takı-Tespah	2
Sabun	1
<i>Toplam</i>	<i>161</i>

BULGULAR¹

Bu çalışmada, somut olmayan kültürel miras olarak lületaşının tarihini araştırmak üzere lületaşını konu alan seyahatnameler ve ikincil kaynaklar incelenmiştir. Elde edilen veriler lületaşının tarihsel gelişimini daha iyi anlayabilmek için tüm-dengelsel tematik analize tabi tutulmuştur. Bu kapsamda elde edilen kategoriler dört tema altında toplanmıştır (Tablo 2). Bu bölümde, ilgili tema altındaki kategorilerin yer aldığı kaynaklar metin içinde, örnek ifadeler ise tablolar halinde verilmiştir. Tablolarda verilen ifadeler, veriler içinde en çarpıcı olanlardan seçilen örnek ifadelerdir. Metin içindekiler ise örnek ifadelerin yanı sıra ilgili kodun hangi kaynaklarda yer aldığını göstermektedir.

¹ Bulgular kısmında metin içinde kullanılan atıflar, Tablo 1'de yer alan kaynakları içermektedir. Bu eserler ayrıca kaynakça kısmına eklenmemiştir.

Lületaşının Nitelikleri

Lületaşının niteliksel özelliklerine ilişkin toplam 20 kod, "içeriği", "boyutu-dokusu" ve "renği" olmak üzere üç kategori altında toplanmıştır. İncelenen seyahatnamelerde lületaşının niteliklerine ilişkin örnek ifadeler, kategorilerin sıklığına göre Tablo 3'te yer verilmiştir. Bunlar arasında en sık kullanılan ifade, lületaşının içeriği ile ilgilidir. Lületaşının serpantin grubuna ait (Fogy 1906) hidratlı, silisli magnezyum karbonattan oluştuğuna (Von Kotze 1896; Grunzel 1897; Oberhummer ve Zimmerer 1899; Von Eisenstein 1912; Petar 1934) ilişkin ifadelerin yanı sıra mürekkepbalığının (sepia) gözenekli (Fogy 1906; Petar 1934) ve kemiksi yapısına benzerliğinden dolayı sepiolit olarak da adlandırıldığı (Fogy 1906) bilgisi de yer almaktadır.

Lületaşının boyutuna ilişkin ifadelerde genellikle elma, balkabağı (Von Kotze 1896; Grunzel 1897), fındık ve karpuz şeklinde (Von Eisenstein 1912) benzetmeler yapıldığı görülmüştür.

Tablo 3. Lületaşının Niteliklerine İlişkin İfadeler

Kategoriler	Sıklık	Örnek İfadeler
İçeriği	9	<i>Silisik asit birikimleri ancak küçük sert granüller halinde küçük miktarlarda fark edilebiliyordu. Kuru malzeme üzerinde 22-5°C sıcaklıkta yoğunluk 1-025 olarak belirlendi. 100°C'de kurutulan materyalin hesaplanan yoğunluğu 2-197'dir. (Fogy 1906)</i> <i>Lületaş, alüminyum oksit (killi toprak) ve kireç vb. maddeleri içinde barındıran magnezyum karbonattan oluşuyor. (Von Eisenstein 1912)</i>
Boyutu-Dokusu	8	<i>Lületaş sabuntaşı grubundan olup ham hali yumuşak, hafif ve opak (şeffaf olmayan) bir madendir. (Grunzel 1897)</i> <i>Lületaş ilk çıkarıldığında yaklaşık bir ayak karelik bloklar halindedir, çok yumuşaktır ve nemlidir. (Barkley 1891)</i>
Rengi	3	<i>Lületaş, sulu bir magnezyum silikattır. İnce taneli, topraksı, beyaz, gri veya sarı bir malzemedir. (Petar 1934)</i> <i>Rengi beyazdır, ancak genellikle biraz sarımsı, kırmızımsı veya grimsi renkte gölgelenir. (Grunzel 1897)</i>

Rengine ilişkin üç ifadede ise benzer şekilde beyaz (Mateev 1875; Fogy 1906), gri, kırmızımsı ve sarımsı gölgelendirmeler (Grunzel 1897; Petar 1934) yer almıştır.

Lületaşının İşlenmesi

Lületaşının işlenmesine ilişkin toplam 52 kod, "lületaş ocakları", "çıkarılması", "işçiler", "sınıflandırılması" ve "depolama/kurutma" olmak üzere beş kategori altında toplanmıştır. İncelenen seyahatnamelerde lületaşının işlenmesine ilişkin örnek ifadelere, kategorilerin sıklığına göre Tablo 4'te yer verilmiştir. Bunlar arasında en sık kullanılan ifade, lületaş ocakları ile ilgilidir. Grunzel (1897) ve Petar (1934) ise lületaş madenciliğinin bu bölgede 2000 yıldan daha uzun bir süre önce yapıldığını, ancak ocakların sadece on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren aktif olarak işletildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca seyahatnamelerinde lületaş yataklarının bulunduğu 100 km'lik alandaki ana merkezleri şöyle sıralamışlardır: Kemikli (14 kuyu); Sepetçi (14 kuyu); Karaçay Köyü yakınlarında Sarısu (10 kuyu); Karahöyük (11 kuyu); Harmanlar (4 kuyu) (Grunzel 1897; Petar 1934).

İncelenen seyahatnamelerde lületaş ocaklarını; madenin çıkarılması (13 kod), işçiler (11 kod), sınıflandırılması (7 kod) ve depolama/kurutma (5 kod) ile ilgili ifadeler takip etmektedir. Petar (1934) Türkiye'de lületaş madenciliğinin az ya da hiç makine kullanılmadan çok ilkel yöntemlerle, kazma ve kürekle yapıldığını belirtmiştir. Lületaş, 1833-1843 yılları arasında seyahat etmiş olan Texier'e (2002) göre 15-20 metre derinliğinde, Mateev'e göre (1875) 30 metreden daha derin ocaklardan çıkarılmaktadır. Von Eisenstein (1912) ocaklar için açılan çukurların arasında 10-12 metre boşluk bırakılarak 1,5 metre uzunluğunda, 75 cm genişliğinde 29 metre derinlikte dikey çukurlar kazıldığı bilgisini vermektedir. Lületaş parçaları işçilerin açtığı kuyular ve çapraz kesim sistemi ile çıkarılmaktadır. İşçilerden birisi çıkarılan lületaşını sepetlerin içinde yukarıya taşımaktadır. Yatay kazılarda kereste kullanılmadığı için sel ve oyuklar sık görülmektedir. Ham malzeme, Avrupa pazar merkezlerine gönderilmeden önce, yapışan kirlerin temizlenmesi, kurutma ve kaba cilalamadan oluşan ön işlem için Eskişehir'e gönderilmektedir (Petar 1934). Seyahatlar, ocaklarda Çerkes, Ermeni, İtalyan, Rum, Tatar ve Türk gibi her milletten işçiye rastladıklarını ve işçilerin kötü koşullarda çalıştıklarını vur-

Tablo 4. Lületaşının İşlenmesine İlişkin İfadeler

Kategoriler	Sıklık	Örnek İfadeler
Lületaş Ocakları	16	<i>Eskişehir'in kuzeyinde Bozdağ, güney-doğu yamacında ve güney yamacında meşhur, eşsiz lületaş ocakları yer alır, yakınında sayısız küçük köy vardır, burada işçiler yaşamaktadır ve ocakları çok ilkel şekilde işletmektedir. (Baedeker 1905)</i> <i>Bu maden ocaklarının işletilmesi, kira karşılığında Bilecikli Rumlara ve Ermenilere teslim edilmiş. (Barth 1858)</i>
Çıkarılması	13	<i>4 ila 40 metre derinliklerde yaklaşık 10.000 kuyu kazılır. Kuyular önce katı toprağa nüfuz eder, daha sonra lületaşının bulunduğu serpentin konglomerasına ulaşır. Konglomeranın konumu hemen hemen yataydır. Bazen 4-5 konglomera yatağı tam olarak üst üste denk gelmez. (Dernburg 1892)</i> <i>Yerli madenciler, Hükümet'ten bir sözleşme ile ocakları kiralar ve kendi kazma işlerini yaparlar. (Fraser 1909)</i>
İşçiler	11	<i>Ocakların yöneticileri lületaş çıkarmak için yerel halktan işçi toplamıyordu. Burada dünyanın her yerinden kaçak işçiler çalışıyordu. Ben Türk, Rum, İtalyan, Tatar, Çerkes vb. gibi çok renkli bir karma gördüm. (Grunzel 1897)</i> <i>Ama bu iş heyecanlı ve bazen iyi kazanç getiriyor. Şu anda kuyularda İran'dan ve Kürdistan'dan, uzak ya da yakın her yerden gelen yaklaşık iki bin adam çalışıyor. (Dernburg 1892)</i>
Sınıflandırılması	7	<i>Eskişehir'de birçok araştırmadan sonra, bir balkabağı büyüklüğüne kadar çığ lületaş topraklarının çıkarıldığını, temizlendiğini, kurutulduğunu, cilalandığını ve kalitesine göre sınıflandırılarak Viyana, Paris veya Ruhla gibi büyük oymacılık tesislerine gönderildiğini öğrendim. (Von Kotze 1908)</i>
Depolama/Kurutma	5	<i>Küçük esnaf, bu parçaları yeraltındaki hava girişine karşı korunan ve doğal nem içeren bir mahzene de depolamaktaydı, çünkü ilk çalışma nemli ortamda olmalıydı. (Grunzel 1897)</i>

gulamaktadır (Naumann 1890; Dernburg 1892; Körte 1896; Grunzel 1897).

Lületaşının İşletmeciliği ve Pazarlanması

Lületaşının işletmeciliğine ve pazarlanmasına ilişkin toplam 76 kod, "Eskişehir", "ihracat", "satıcı kişi/firma", "Viyana-Avusturya" ve "vergi" olmak üzere beş kategori altında toplanmıştır. İncelenen seyahatnamelerde lületaşının işletmeciliğine ve pazarlanmasına ilişkin örnek ifadeler, kategorilerin sıklığına göre Tablo 5'te yer verilmiştir. Bunlar arasında en sık kullanılan ifade, Eskişehir ile ilgilidir. Seyahatnamelerde Eskişehir'deki lületaş yataklarının dünyanın en kaliteli lületaşının çıkarıldığı alan olduğu bilgisi oldukça fazladır (Barth 1858; Mateev 1875; Von Diest 1886; Dernburg 1892; Grunzel 1897; Ober-

hummer ve Zimmerer 1897; Baedeker 1905; Fraser 1909; Von Eisenstein 1912; Horváth 1913; Grabowsky 1914; McAfee 1914; Poynter 1921; Cunliffe Owen 1924; Mordtmann 1925; Hartmann 1928; Petar 1934; Texier 2002). Dernburg (1892) Eskişehir'i lületaşının şehri olarak nitelendirmiş, Oberhummer ve Zimmerer (1899) zamanı olan herkese İstanbul'dan Eskişehir'e kadar demiryolu seyahati yapmalarını tavsiye etmiş ve lületaş ocaklarını ziyaret ettiklerini belirtmiştir.

İncelenen seyahatnamelerde lületaşının işletmeciliği ve pazarlanmasına ilişkin ifadelerde Eskişehir'i; lületaşının ihracatı (23 kod), satıcı kişi/firma (14 kod), Viyana-Avusturya (9 kod) ve vergi (2 kod) ile ilgili ifadeler takip etmektedir. Seyahatnamelerden elde edilen bilgilere göre lületaş ocakları Rumlar ve Ermeniler tarafın-

Tablo 5. Lületaşının İşletmeciliğine ve Pazarlanmasına İlişkin İfadeler

Kategoriler	Sıklık	Örnek İfadeler
Eskişehir	28	<i>Almanya için Eskişehir'in birden fazla anlamı var, çünkü haçlıların Selçuklularla yaptıkları savaş dışında güneydoğu yönünde 7-8 saatlik mesafede Sivrihisar yolunda lületaşı madenleri bulunmaktadır, Almanya'da bunlardan pipo başlığı üretilmektedir. (Mordtmann 1850-1858)</i>
İhracat	23	<i>Ham ürün, temizleyen ve cilalayan ve yarı bitmiş halde Viyana'ya ihraç eden Avusturyalı firmalar için acentelere satılıyor. (Fraser 1909)</i>
Satıcı Kişi/Firma	14	<i>Lületaşı ticareti için Eskişehir'de pazar kurulmuştu ve Bay Cohn'un ofisi, işlerini ciddi yapan, ağırbaşlı türbanlı müşterilerden dolayı boş kalmıyordu. (Dernburg 1892)</i> <i>Yıllar sonra Panagyurişteli (Otlukbeli) Prandjev'in burada bu malzemeyle büyük çaplı bir ticaret çevirdiğini öğrenecektim. Prandjev'in Viyana'da yazıhanesi varmış. (Mateev 1875)</i>
Viyana-Avusturya	9	<i>Sevkiyat İzmit Körfezine kadar Karamürsel'e veya ürünlerin genellikle yüzde birlik gümrük değeri ödemesinden sonra vapurlara veya yelkenli gemilere yüklendiği İzmit'e bizzat gerçekleştiriliyordu. Oradan Trieste (İtalya'da) üzerinden veya Tuna yolundan Viyana'ya götürülüyordu. (Grunzel 1897)</i>
Vergi	2	<i>Herkes lületaşı çıkarabilirdi, yani kazı hakkı diye bir şey yoktu. Hükümet, yalnızca tamamlanan ürünlerin ihracatında yüzde 15 vergi tahakkuk ediyordu. (Grunzel 1897)</i>

dan işletilmekte (Mordtmann 1850-1859; Barth 1858), lületaşı ihracatının en büyük kısmını ise Eskişehir'de ikamet eden Alman Carl Kohn yönetmektedir (Von Diest 1886; Grunzel 1897). Grunzel (1897) lületaşı sevkiyatının önce İzmit'e, oradan da Trieste (İtalya) üzerinden veya Tuna

yolundan Viyana'ya götürüldüğünü yazmıştır. Seyyahlar, lületaşı endüstrisinin merkezi olarak Viyana'yı işaret etmişlerdir (Von Diest 1886; Cui-net 1890; Dernburg 1892; Grunzel 1897; Baedeker 1905; Fraser 1909; Von Eisenstein 1912; Horváth 1913; Mordtmann 1925).

Tablo 6. Lületaşının Kullanım Alanlarına İlişkin İfadeler

Kategoriler	Sıklık	Örnek İfadeler
Pipo başlığı	5	<i>Lületaşı genellikle pipo ağızlığı ve sigara yapımında kullanılıyor. (Mateev 1875)</i> <i>Almanya'da bunlardan (lületaşından) pipo başlığı ile kâse, kupa vs. gibi eşyalar da üretilmektedir. (Mordtmann 1850-1858)</i>
Puro-sigara ağızlığı	5	<i>Lületaşı veya sepiolit, temel olarak tütün pipolarında, puro ve sigara ağızlıklarında kullanılır. (Petar 1934)</i> <i>Türkler bu taştan ağızlıklar oymuşlar ve bu madeni bugüne kadar bu şekilde kullanmışlardı. (Grunzel 1897)</i>
Takı-tespih	2	<i>Lületaşından basitçe işlenmiş kolyeler ve pipo uçları birçok yerde satışa sunulmaktadır. (Baedeker 1905)</i> <i>Lületaşından tespih, değişik şekillerde oyulmuş sigara ağızlıkları yapılmasına karşın yerli halk sigara içmediği için bu ürünleri kullanmıyor ve satın almıyordu. (McAfee 1915)</i>
Sabun	1	<i>Lületaşı Türkiye ve Cezayir'de sabun yerine kullanılmıştır. (Petar 1934)</i>

Lületaşının Kullanım Alanları

Lületaşının kullanım alanlarına ilişkin toplam 13 kod, "puro-sigara ağızlığı", "pipo başlığı", "takı-tespih" ve "sabun" olmak üzere dört kategori altında toplanmıştır.

İncelenen seyahatnamelerde lületaşının kullanım alanlarına ilişkin örnek ifadeler, kategorilerin sıklığına göre Tablo 6'da yer verilmiştir. Bunlar arasında en sık kullanılan ifadeler, beşer kod ile pipo başlığı ve puro-sigara ağızlığına ilişkindir. Nikotini emici özelliğinden dolayı lületaşı pipo başlığı ve puro-sigara ağızlığı yapımında kullanılmıştır (Mateev 1876; Grunzel 1897; Heward 1909; McAfee 1914; Mordtmann 1925; Petar 1934). Bu ürünlerin yanı sıra lületaşının takı-tespih (Baedeker 1905; McAfee 1914) yapımında ve sabun olarak (Petar 1934) kullanıldığı da bulgulanmıştır.

SONUÇ

Lületaşı, arkeolojik buluntulara göre Erken Bronz Çağı'ndan bu yana bilinen ve insan eliyle biçimlendirilen bir madendir. Dünyadaki en kaliteli lületaşı yatakları Eskişehir'de bulunmaktadır. Lületaşının tarihi çeşitli araştırmalara konu edilmiş olsa da bu çalışmada verilerin seyahatnamelerden elde edilmesi, çalışmayı diğerlerinden ayırmaktadır. Eskişehir'in somut olmayan kültürel mirası olarak lületaşı işletmeciliğinin tarihini araştırmak ve elde edilen bilgilerle şehir turizminde hizmet veren turist rehberlerinin anlatımlarını zenginleştirmede kaynak oluşturmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla 1833-1963 yılları arasında yazılan Almanca, İngilizce ve Türkçe dillerindeki 34 seyahatname ile ulusal ve uluslararası alanyazındaki ikincil kaynaklarda lületaşı araştırılmıştır. Elde edilen verilere MAXQDA ile yapılan tümdengelimsel tematik analiz sonucunda 161 kod çıkarılmıştır. Bu kodlar dört tema altında incelenmiştir. Bunlar (1) "nitelikleri", (2) "işlenmesi", (3) "işletmeciliği ve pazarlanması" ile (4) "kullanım alanları" şeklindedir. Bu temalara ilişkin sonuçlar aşağıdaki gibidir:

1. *Lületaşının nitelikleri*: Lületaşı serpantin grubuna ait hidratlı silisli magnezyumdan oluşan

alüminyum oksit (killi toprak), kireç vb. maddeleri içinde barındıran bir madendir. Latince adı sepia olan mürekkepbalığının gözenekli, kemiksi yapısına benzerliğinden dolayı sepiolit olarak da bilinmektedir. Rengi saf beyaz, sarımsı, kırmızımsı veya grimsidir. Gözenekli yapısı nedeniyle ıslatıldığında yumuşayan, kuruyunca sertleşen bir yapıdadır. Boyutuna ilişkin bilgilerde ise bal-kabağı, elma ve fındık büyüklüğünde benzetmeler yapıldığı görülmüştür.

2. *Lületaşının işlenmesi*: Lületaşı ocakları yıllardan beri bilinmekteydi ve Türkler Anadolu'ya yerleştiğinde lületaşı ocaklarını ve atölyelerini bulmuşlardı. On dokuzuncu yüzyılda lületaşının çıkarıldığı ocakların sayısı fazla olsa da işletmeye açık olanların sayısı azdır ve lületaşının çıkarılmasında ilkel yöntemler kullanılmaktadır. Seyahatnamelerde adı geçen ocaklar Eskişehir'de Harmanlar Karahöyük, Kemikli, Sarısu ve Sepetçi'dedir. Lületaşı, 15-30 metre derinliğindeki ocaklardan çıkarılmaktadır. Ocaklar için açılan çukurların arasında 10-12 metre boşluk bırakılarak 1,5 metre uzunluğunda, 75 cm genişliğinde 29 metre derinlikte dikey çukurlar kazılmaktadır. Ocaklarda Çerkes, Ermeni, İtalyan, Rum, Tatar ve Türk gibi her milletten işçi, kötü koşullarda çalışmaktadır.

3. *Lületaşı işletmeciliği, pazarlaması ve kullanım alanları*: Lületaşı Eskişehir'de Sivrihisar yakınlarında çıkarılmaktadır. Eskişehir dünyadaki en kaliteli lületaşı yatakları ile ünlüdür. Lületaşı ocakları kira karşılığında Rumlar ve Ermeniler tarafından işletilmektedir. Lületaşı ihracatının en büyük kısmını yöneten kişi ise Eskişehir'de ikamet eden Alman Carl Kohn'dur. Lületaşı Eskişehir'de işlenmemekte, ham olarak Viyana'ya götürülmektedir. Bu dönemde lületaşının Viyana'ya götürülmesinde en büyük etken 1892 yılında Berlin-Bağdat demiryolunun Eskişehir'den ve lületaşının çıkarıldığı bölge olan Beylikahır'dan geçmesidir. Lületaşının ihracatına yönelik ilginç bir bulgu, ikinci büyük Mezopotamya kol hattı üzerinde bulunan Mardin'de her yıl lületaşından yapılan 200 bin piponun ihraç edilmesidir. Lületaşı, nikotin ve sigara dumanını emici özelliğinden dolayı puro-sigara ağızlığı

ve pipo başlığı yanında takı, tespih yapımında ve sabun olarak da kullanılmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün somut olmayan kültürel miras çalışmaları arasında lületaşı işlemeciliği de yer almaktadır. Lületaşının bilinen diğer adları Eskişehir taşı, patal, aktaş ve denizköpüğü şeklinde yer alsa da Türkçe kaynaklarda sadece lületaşı, Almanca ve İngilizce kaynaklarda ise deniz köpüğü anlamına gelen "Meerscham" olarak kullanılmaktadır. İngilizce kaynaklarda Almanca söylenişi ile yer almasının sebebi, Eskişehir'de hammadde olarak çıkarılan lületaşının asıl katma değere sahip bir ürüne dönüştürüldüğü ülkenin Avusturya olmasıdır.

Özetle bu çalışmada incelenen seyahatnamelerde elde edilen bilgilere göre lületaşının hidratlı silisli magnezyumdan oluşan bir maden olduğu, Eskişehir'deki lületaşı ocaklarının işletmeciliğini Rumların ve Ermenilerin yaptığı, çalışan işçilerin farklı milletlerden olduğu, lületaşının pipo başlığı, puro ve sigara ağızlığı yapımında kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çıkarılan lületaşının ham halde önce İstanbul'daki Alman aracı firmalara, daha sonra işlenmek üzere Viyana'ya gönderildiği anlaşılmıştır. Bu sonuç, lületaşının bugün olduğu gibi o dönemde de katma değer sağlayan bir ürün olarak değerlendirilmediğini ve SOKÜM değerine yeteri kadar sahip çıkılmadığını göstermektedir.

Eskişehir günümüzde şehir turizmi ile öne çıkmakta, lületaşı da önemli bir turistik ürün olarak sunulmaktadır. Destinasyonlarda turistik ürünlerin tanıtımında ve satışında turist rehberlerinin önemli bir rolü vardır. Turist rehberleri etkili anlatımları ile turisti alışverişe teşvik etmekte, ürünün satışını sağlamakta ve yerel ekonomiye destek olmaktadır (Düz 2017). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin amaçları arasında; kültürel mirasın korunması, önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığın artırılması ve karşılıklı değerliliğin sağlanması yer almaktadır (UNESCO 2003). Bu çalışmada hem somut olmayan kültürel miras hem de bir turistik ürün olarak lületaşının tarihi, bu topraklara bizzat gelmiş olan seyyahların notlarından, başka bir deyişle arşiv belgelerinde, ka-

yıtlarda ve salnamelerde yer almayan bilgilere de ulaşılmasını sağlayan birinci elden kaynaklardan araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulguların, turist rehberleri aracılığıyla, lületaşının hem korunmasına ve hem de hak ettiği değer geleceğe nesillere aktarılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca lületaşına dikkat çekerek, ürünlerin hem yerel ekonomiye destek sağlamasında hem de katma değer elde edecek ürün niteliğinde görülmesi, Eskişehir ile bütünleşmiş bu mirasın prestijli hale getirilmesi de çalışmanın beklenen katkıları arasında sayılabilir.

Bu çalışma, genelde şehir turizminde önemli olan bir turistik ürünün, özelde ise somut olmayan kültürel miras olarak lületaşının tarihi için kaynak olması ve turist rehberlerinin anlatımlarını zenginleştirmede katkı sağlaması bakımından önemlidir. Gelecekte yapılacak araştırmalar için farklı ülkelerle birlikte koordineli çalışılması önerilmektedir. Bu bağlamda lületaşının Viyana'daki güncel durumu araştırılarak oradaki turist rehberleri ve/veya lületaşı işletmeleri ile görüşmeler yapılabilir, şehir turizmindeki yeri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akburu, M. (2019). Lületaşı ve Yerel Malzemelerle Yontu Sanatı (*Basilmamış Yüksek Lisans Tezi*). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Albek, S. (1991). *Dorylaion'dan Eskişehir'e*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Algan, E. (2015). *Eskişehir'de Lületaşı*. Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(8): 1-31.
- Arslan, E. (2022). Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51): 395-407.
- Banger, G. (2008). Lületaşı Nereye?, <http://www.gurcanbanger.com>, Erişim tarihi: 23 Aralık 2017.
- Bilgen, A. N. (2006). Çavlum Orta Tunç Çağı Nekropolü'nde Ele Geçen Lületaşı Mühür, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16): 17-21.
- Bilgiç, B. (2019). Destinasyon Markasının Geliştirilmesi İçin Eskişehir İline Ait Lületaşı İşlemeciliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Araştırma. (*Basilmamış Yüksek Lisans Tezi*). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bowen, G.A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method, *Qualitative Research Journal*, 9(2): 27-40.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77-101.

- Clarke, E. D. (1834). Manufacture of Meerschaum Pipes, *The Saturday Magazine*, 4 (102): 47-47.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, 4. Baskı. (Çeviri: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Dudaş, N. (2010). Eskişehir İlinde Lületaşı İşlemciliği ve Üretilen Ürünler Üzerine Bir Araştırma. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Düz, B. (2017). Turist Rehberliğinde Meslek Etiği İlkelerinin Faydacı Etik Yaklaşımı ile Belirlenmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2): 1639-1662.
- Erkaplan, E. (2000). Eskişehir İl Merkezinde Lületaşından Üretilen Takı Örnekleri ve Yeni Tasarımlar. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2009). Lületaşı İşlemciliği, <https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-149946/luletasi-islemciligii---2009.html>, Erişim tarihi: 03 Şubat 2023.
- French, H. W. (1880). *Castle Foam Or The Heir of Meerschaum. A Russian Story*. Boston: Lee and Shepard.
- Gümüüşsoy, E. (2013). 1830-1914 Arası Eskişehir Lületaşı Madeni ile İlgili Bazı Tespitler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3): 169-193.
- İşık, C. E. (2011). Türkmentokat-Karatepe Bölgesi Yumruğu Sepiyolitlerinin (Lületaşı) Jeolojisi, Mineralojisi, Karakterizasyonu ve Kullanım Alanları. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kalyoncu Yolaçan, M. (2022). Destinasyonlarda Kültürel Mirasın Korunması. İçinde; O. Emir (Editör) *Destinasyon Geliştirme ve Örnek Uygulamalar* (ss. 185-197). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Karabağlı, Y. (2001). Yaralarda Pansuman Malzemesi Olarak Alfa Sepiyolit'in (Lületaşı) Kullanılması. (*Tıpta Uzmanlık Tezi*). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Plastik ve Rekonstrüktif Cerrahi Ana Bilim Dalı.
- Kavak, M. (2021). Eskişehir. İçinde; A. Türker ve G. Köksal. (Editörler). *Turist Rehberleri İçin Şehir Turu Rehberi* (ss. 156-175). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kaya, A. (2021). *Almanca Seyahatnamelerde Osmanlı Şehirleri (1850-1912)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçkar, M. T. (1997). Eskişehir'de Yöresel El Sanatları, Eskişehir 3. Milli Kültür Şurası Bildirisi, https://www.academia.edu/5372366/Eski%C5%9Fehirde_Y%C3%B6resel_EL_Sanatlar%C4%B1_M_Tekin_KO%C3%87KAR, Erişim tarihi: 24 Kasım 2022.
- Koçkar, M. T. (1999). *Eskişehir Halkbilim Ürünleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Korkmaz, Ş. (1987). Doğal ve Preslenmiş Lületaşının Bazı Fiziksel Özelliklerinin Karşılaştırılması. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Koylu, Z. (2008). XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71): 381-412.
- Köşker, H. ve Karacaoğlu, S. (2019). Turizm Bağlamında Geleneksel Türk El Sanatı Lületaşı İşlemciliğinin Değerlendirilmesi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 991-1013.
- Leitmeier, H. (1915). Der Meerschaum von Kraubath in Steiermark, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Classe*, 124, 163-180.
- Lincoln, Y.S. ve Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Mokrane, H. ve Halaç, H. H. (2022). Anadolu Üniversitesi Uluslararası Öğrencilerinin Eskişehir'in Kültürel Miraslarına Ait Farkındalık Düzeyleri, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1): 112-125.
- Murray, D.C. (1882). *An Old Meerschaum*. Vol. II. Chatto & Windus, Piccadilly.
- Murray, D.C. (1891). *A Day in the Country*. Strand Magazine: An Illustrated Monthly; Londra, 2: 642-650.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. 3. Baskı. (Çeviri: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Petrasccheck, W.E. (1963) Eskişehir Civarındaki Lületaşı Yatakları, *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 61(61): 10-13.
- Taşkın, E., Şener, H.Y. ve Bilgiç, B. (2020). Eskişehir Destinasyon Markasının Geliştirilmesinde Lületaşı, *İşletme Bilimi Dergisi*, 8(3): 451-474.
- Taşlıgil, N. ve Şahin, G. (2011). Doğal ve Kültürel Özellikleri ile Lületaşı, *Journal of International Social Research*, 4(16): 436-452.
- Tekin, C. (2014). Lületaşı Sektörünün Ekonomik Analizi. (*Basılmamış Doktora Tezi*). Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- The London Medical Registration Association (1858) Meerschaum-Washed pipes-Are they injurious?, İçinde; Thomas Walkey, Surgeon (Editör) *The Lancet A Journal of British and Foreign Medicine, Physiology, Surgery, Chemistry, Criticism, Literature, and News* (s. 641). Londra: George Coker.
- Toker, A. (2022). Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51(1): 319-345.
- Türk Patent Enstitüsü. (1999). Coğrafi İşaret Tescil Belgesi, <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/26.pdf>, Erişim tarihi: 01 Şubat 2023.
- UNESCO (2003). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>, Erişim tarihi: 23 Haziran 2023.
- Yerçil, M. (2004). 19. Yüzyılda Avrupa'nın Eskişehir ve Eskişehir'in Lületaşı Sanayisine Olan İlgi. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Yılmaz, A. (2018). Turist Rehberlerinin Anlatımlarının Zenginleştirilmesinde Seyahatnamelerin Kullanılması: Eskişehir Örneği. İçinde; N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt, A. Kılıç, H. Ulusoy Yıldırım (Editörler) *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* (ss. 233-245). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yılmaz, A. ve Yetgin D. (2018). Seyyahların Anlatımı ile Osmanlı'nın Son 30 Yılındaki Eskişehir (1892-1922), *Akademik İncelemeler Dergisi*. 13(2): 159-182.

Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Lületaşının Seyahatnamelerdeki Yeri

Aysel KAYA

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Programı'ndan mezun oldu (1989). Yüksek lisans derecesini Anadolu Üniversitesi'nden Turizm ve Otel İşletmeciliği dalından (2007), doktora derecesini de Anadolu Üniversitesi'nden Turizm ve Otel İşletmeciliği dalından aldı (2020). Anadolu Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (2010). Sırasıyla Tantar Turizm, Antalya/Kemer, İberotel Kiriş World, Antalya/Kemer, Osmangazi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda çalıştı. Halen Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları, turizm, turizm tarihi, turist rehberliği ve seyahatnamelerdir.